

Karşılaştırmalı Edebiyat: Tanım, Yöntem ve İncelemeler

Emel KEFELİ*

Giriş

EDEBİYAT, MALZEMESİ dil olan bir sanat dalıdır. Öncelikle millî kültür ve ana-dil kökenli olan edebî eser, millî unsurların yanı sıra 'alıcı' konumundaki yaza-rın okuduğu, beslendiği ve etkilendiği metinler, içinde yaşadığı toplum, coğraf-ya, karşılaştığı kültürel öğeler, medeniyetler vd. unsurlarla zenginleşir.

Tek bir medeniyet vardır: O da, insan toplulukları arasındaki karşılıklı tesirle-rin büyümesi, çoğalması ve genişlemesidir. Çarpışmaların doğurduğu kıvıl-cım yerini değiştirebilir. Fakat bu, daha zengin yayılma yerleri bulmak için-dir. Karşılıklı tesirler kompleksine karışan her yeni unsur, onu bir parça daha geniş, biraz daha uzvî (organik) hale getirir. Her yaratış, bir aşının çiçeğidir. Aşı ne kadar kuvvetli ise, kompleks'in aksülâmeli o kadar derin, mahsulü o kadar büyüktür. Kendi içine kapanan ve her şeyi yalnız kendinde arayan ce-miyetlerin yeni bir şey yaratmasına, tek ve büyük medenî açılış yoluna gir-mesine imkân yoktur.¹

Hilmi Ziya Ülken'in kültürler arası etkileşimin önemini belirten görüşlerini özetleyen bu paragrafta yer alan "karşılıklı tesirler kompleksine karışan her ye-ni unsur, onu bir parça daha geniş, biraz daha uzvî (organik) hale getirir. Her yaratış, bir aşının çiçeğidir" ifadeleri karşılaştırmalı edebiyat incelemeleri açı-sından dikkate değer görüşlerdir. Bir milletin sanatının, edebiyatının gelişmesi o milletin üzerinde yaşadığı coğrafya ve karşılaştığı kültür ve medeniyetlerle doğru orantılıdır. André Gide'in *Tesir Hakkında Deneme*'sinde belirttiği gibi "hakikî yaratış bütün tesirlere kapılarını en geniş biçimde açık tutmakla" müm-kün olabilecektir. Zengin kültür ve medeniyetlerle karşılaşmayan, bunlardan yararlanmayan toplulukların gelişmesi, zenginleşmesi mümkün değildir.

* M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Ülken Yayınları,1997, s. 11.

Karşılaştırmalı edebiyat kültürler arası etkileşimin edebî eserlere yansıyan yönlerini araştırarak edebiyat tarihi, sosyal tarih ve kültürel değişim tarihine ışık tutmayı hedefleyen bir alandır. Tercüme, tesir, imge ve tipoloji çalışmaları,² yazarların okuma kültürleri, farklı kültür ve edebiyatlarla ilişkileri, millî kültürler ile yabancı kaynaklar arasındaki alış verişi gibi karşılaştırmalı edebiyat araştırmaları son derece hassas ve araştırmacının kesin hükümler vermesini engelleyen 'kaygan bir zemin' üzerinde yapılan incelemelerdir. XIX. yüzyıldan beri süregelen çalışmalar günümüzde teknolojik gelişmeler ve iletişim kanallarının yoğunluğu karşısında gittikçe zorlaşmakta; küreselleşme, çokkültürlülük gibi kavramlar ışığında incelenen toplum, edebiyat, insan ve insan ilişkileri alanın yöntem ve ilgi odaklarını değiştirmekte, çeşitlendirmektedir. Farklı kültürler arasındaki etkileşimi inceleyen bu alan edebiyat tarihi ve sosyal tarih incelemelerine katkıda bulunurken edebî eserin yaratılış sürecine de ışık tutmaktadır. Karşılaştırmalı edebiyat millî edebiyat merkez alındığında farklı kültür ve edebiyatların bu millî edebiyata katkısı ve etkisi açısından ele alınabileceği gibi millî edebiyat malzemesine farklı bakış açıları getirecek bir 'yöntem' olarak da değerlendirilebilmektedir.³ Van Tieghem, "Karşılaştırmalı edebiyat, edebiyatlar üzerinde daha genel ve geniş bir edebiyatın düğümlerini atacaktır" demek suretiyle sahayı dünya üzerindeki değişik edebiyatları birleştiren bir üst-sentez olarak niteler.

Tanım

1830'dan sonra gelişen 'karşılaştırmalı edebiyat' edebiyat incelemelerinde araştırmacılara yeni ufuklar açar. Fransa'da terimi ilk kez Cuvier'nin *Anatomie Comparée* (1800) adlı eserinden esinlenerek Villemain kullanır (1827). Ampère'in kullandığı *histoire comparative* (karşılaştırmalı tarih) ifadesini çevirerek İngilizcede ilk kullanan Matthew Arnold olur (1848). Almanlar ise "Vergleichende Literaturgeschichte" (karşılaştırmalı edebiyat tarihi) terimini kullanırlar.⁴

2 Türk edebiyatında karşılaştırmalı edebiyat alanında imge ve tip incelemeleri için şu çalışmalar örnek olarak verilebilir: Nazan Aksoy, *Rönesans İngiltere'sinde Türkler*, Çağdaş Yayınlar, 1990; İ. Enginün, "Loti'nin Türklere Bakışı ve Edebiyatçıların Yorumu", *Araştırmalar ve Belgeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000, s. 400-416; İ. Enginün, "Abdülhak Hamid'in Oyunlarında İngilizler", "Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Yabancılar", "Ahmet Haşim'de Yabancı Ülkeler ve Yabancılar", "Halide Edib'in Eserlerinde Amerikalılar", "Romanlarımızda Ermeni Tipler", "Edebiyatımızda Yunanlılar" ve "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Sodom ve Gomora*'sında Yabancılar", *Mukayeseli Edebiyat*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992, s. 142-240; Nur Gürani-Aslan, *Türk Edebiyatında Amerika ve Amerikalılar*, İstanbul: B.Ü. Yayınları, 2000.

3 Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997, s. 9.

4 René Wellek ve Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, çev. Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir: Akademi Kitabevi, 1993, s. 31. Bu incelemedeki alıntılar çevirinin bu baskısına aittir. René Wellek ve Austin Warren'in *Theory of Literature* adlı çalışmasının Türkçede birkaç çevirisi vardır: René Wellek ve Austin Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, çev. Ahmet Edip Uysal, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983; R. Wellek ve A. Warren, *Edebiyat Teorisi*,

Sistemantik bir tanıma ulaşmada çeşitli zorluklarla karşılaşılana⁵ ‘karşılaştırmalı edebiyat’ terimi farklı inceleme alanlarını ifade eder. İlk olarak “sözlü edebiyat incelemesi, halk masallarındaki temaların eserden esere geçişi ve bu temaların ‘yüksek seviyedeki edebiyat’ta nasıl işlendiğini inceleyen alan” anlamında kullanılır.⁶ Bu tür incelemeler Slav ve İskandinav ülkelerinin edebiyatlarında yapılmış olmasına rağmen Avrupa edebiyatlarında pek ilgi görmemiştir. Bu yüzden karşılaştırmalı edebiyat teriminin ‘sözlü edebiyat inceleme alanı’ tanımını yaygın olarak kullanılmaz.

Terimin bir diğer anlamı Goethe’nin ‘weltiliteratur’ teriminin çevirisi olan Yeni Zelanda’dan İzlanda’ya kadar bütün bir beş kıta edebiyatının incelenmesi gerektiği manasında alınan “dünya edebiyatı” teriminden kaynaklanır.⁷ “Dünya edebiyatı”, “genel” veya “evrensel edebiyat” ile aynı anlamda kullanılır. Bu tanımla ile ‘karşılaştırmalı edebiyat’ millî edebiyat fikrine karşı çıkar. Walter Scott’u incelerken onun İngiltere dışındaki tesiri ve tarihî romanın milletlerarası ortamda gördüğü ilgiden soyutlanmaması gerektiği görüşü üzerinde durulur. Edebiyat geniş bir çerçevede -tema, tür ve anlatım teknikleri- ele alınmakta; dünya ülkelerinde gelişen edebiyat, fikir hareketleri ve akımlar karşılaştırmacı bir gözle incelenmektedir.

Karşılaştırmalı edebiyat terimine, “iki veya daha çok edebiyat arasındaki benzerlik, farklılık, tesir, yakınlık gibi ilişkileri inceleyen alan” anlamı, Fernand Baldensperger başkanlığında *Revue de littérature comparée* çevresinde toplanan Fransız karşılaştırmacılar tarafından verilir. Goethe’nin “bütün edebiyatların, evrensel bir konserde her milletin kendine düşen parçayı çaldığı tek ve büyük bir sentezde bütünleşmesi ideali”⁸ bu alandaki çalışmaları yönlendiren ana izleklerden birisi olur. “Evrensel edebiyat” fikri araştırmacılara beraberinde birçok zorluklar getirmiş olsa da bütünlük fikrini kazandırmış, dil farklılıklarına rağmen ‘edebiyat’ın gelişmesini bütünlük fikri içinde izleyebilme yetisini geliştirmiştir. Modern Avrupa’nın beş büyük eserini karşılaştırarak bunlar arasındaki ortak noktaları ve devamlılığı göstermek isteyen Brunetière karşılaştırmalı edebiyatı, Avrupa edebiyatının gelişmesini gösterecek bir araştırma sahası olarak görmektedir. Birçok taraftar bulan bu görüş Avrupa’nın kültürel bütünlüğünü gösterme fikri üzerinde yoğunlaşmakta ve “Avrupa topluluğunun kültür bütünlüğünü göstermeyi” amaçlamaktadır.⁹

çev. Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir: Akademi Kitabevi, 1993; R. Wellek ve A. Warren, *Yazın Kuramı*, çev. Y. Salman ve S. Karantay, 2. baskı, İstanbul: Adam Yayınları, 2001 (ilk baskısı 1982 yılında yapılmıştır).

5 Wellek ve Warren, bu nedene bağlı olarak bu alanın akademik anlamda beklenen performansı gösteremediği görüşündedirler.

6 R. Wellek ve A. Warren, *a.g.e.*, s. 31-32.

7 R. Wellek ve A. Warren, *a.g.e.*, s. 33.

8 Aynı yerde.

9 İnci Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992, s. 13.

Claude Pichois ve André Rousseau (1967) karşılaştırmalı edebiyatı, “benzerlik, yakınlık, etki araştırması yoluyla, yazını, anlatının ya da bilginin başka alanlarına ya da yeter ki birden çok dile ya da birden çok ekine ait ve aynı geleceğe bağlı olsunlar, onları daha iyi betimlemek, anlamak ve tatmak için zamanda ve uzamda uzak ya da uzak olmayan olguları ve yazınsal metinleri bir araya getiren yöntemli bir sanattır” şeklinde tanımlarlar.¹⁰

Owen Aldridge, çeşitli makalelerin derlendiği *Comparative Literature Matter and Method* (1969) adlı esere yazdığı önsözde bu terimi “edebî meselelerin birden fazla milli edebiyatın bakış açısından ya da diğer disiplinlerle kurulacak ilişkiler çerçevesinde incelenmesi” olarak ele alır. Aldridge’in bu çalışmada belirlediği edebî eleştiri ve teori; edebî akımlar; edebiyatta temalar, türler ve edebî ilişkiler, kaynak ve tesirler adlı başlıklar¹¹ araştırmacının karşılaştırmalı edebiyat anlayışını ve inceleme yöntemini açıklamaktadır.

Yöntem ve İncelemeler

İlk çağlardan günümüze dek seyyah, sanatçı ve filozoflar bir düşünme ve gözlem yöntemi olarak incelemelerinde nesnellik sağlayan bir yöntem olan ‘karşılaştırma’dan yararlanırlar. ‘Karşılaştırmalı bir gözlem’den ileri gitmeyen bu incelemeler devirlerinde henüz “karşılaştırmalı edebiyat” kavramı altında anılmamaktadırlar. Yunan ve Latin edebiyatları, Ortaçağ ve modern Avrupa edebiyatları arasındaki paralellikten kuşku duyulmaz. Avrupa, Rusya, Amerika ve Latin Amerika edebiyatlarının da aralarında benzerlikler olduğu görüşü XIX. yüzyıl başlarında Schlegel kardeşler, Bouterwek, Sismondi ve Hallam gibi araştırmacılar tarafından öne sürülmüştür. Ancak XIX. yüzyılda milliyetçiliğin güçlenmesi bu tasarının duraklamasına neden olmuş, incelemeler daha çok millî edebiyatlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren evrensel edebiyat görüşünün yeniden canlanmasına bağlı olarak karşılaştırmalı edebiyatın ilk incelemeleri sözlü edebiyat, destan, tiyatro ve lirik şiirler üzerinde yapılırken halk bilimciler ve etnografyacılar bu alana özel bir ilgi göstermişlerdir.¹²

1800’lü yıllarda genel olarak ‘karşılaştırmalı’ araştırmaların sayılarının arttığı ve çeşitli disiplinlerde karşılaştırma yönteminden yararlandığı görülmüştür. Cuvier’in *Anatomie Comparée* (1800-1805), François Raynouard’ın *La Grammaire Comparée des Langues de l’Europe Latine* (1821), Blainville’in *La Physiologie Comparée* (1833), 1816 sonrasında ise Noel ve Laplace’ın *Cours de Littérature Générale* gibi eserleri karşılaştırmacılık kapsamındaki ilk örneklerdir.

10 Kubilay Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1999, s. 257.

11 Charles Bernheimer (ed.), *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, Londra: The John Hopkins University Press, 1995, s. 3.

12 R. Welck ve A. Warren, *Edebiyat Teorisi*, s. 34.

Bu sahada Avrupa'da Voltaire'in şiir üzerinde yaptığı İngiltere'de basılan *Essay upon epic poetry* [*Epik Şiir Üzerine Deneme*] ve İspanyol Musevîsi Juan Andrés'in İtalyanca yazdığı *Dell' origine, progressi e stato attuale d'ogni letteratura* (1782-1799) ilk araştırmalar arasında sayılır. *Essay upon epic poetry*'nin bir diğer özelliği de genel edebiyat (*littérature générale*) kapsamına giren ilk çalışmalarından birisi olmasıdır. Mme de Staël'in *De la Littérature* (1800) ve özellikle de *De l'Allemagne* (1810) adlı eserleri iki kültür arasında aracılık görevi yapan örnek eserler olarak nitelendirilirler. Mme de Staël'in şahsiyeti ve eserleri ile ilgilenen karşılaştırmalı edebiyat araştırmacıları onun eserlerinde sadece bir Avrupalı yazarın başarısının değil aynı zamanda bir disiplinin prensiplerinin ve inceliklerinin bulunduğunu belirtirler.

1828-1829 ders yılında Villemain, Sorbonne'da XVIII. yüzyılda *Influence de l'Angleterre sur la France et vice versa* [*Fransa'da İngiliz Tesiri-İngiltere'de Fransız Tesiri*] çerçevesinde karşılaştırmalı dersler verir. Bu derslerde kültürler arası alışveriş -bir edebiyatın diğer milletlerin edebiyatlarından neler aldığı ve onlara neler verdiği- incelenmektedir. Villemain'i izleyen birçok profesör bu alanda çalışacak ve yabancı edebiyatları, Kuzey ve Güney edebiyatlarını Fransızlara tanıttıkları, onları kendi edebiyatları ile mukayese ederek genç nesillerin ufuklarını genişletecektir.

XIX. yüzyılda "karşılaştırmalı edebiyat" derslerinin artması öğrencilerin Fransız edebiyatının ne gibi tesirler altında geliştiğini görmelerini sağlar. Bu araştırmalar aynı zamanda okuyucuların kendi edebiyatı ile diğer Avrupa edebiyatlarını karşılaştırma, fark ve paralellikleri tespit ve türlerin gelişimini izleme olanağı verir. Karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarının ilk yıllarda hassasiyetle üzerinde durduğu hususlar beslenme (kaynak) ve tesir meseleleridir. Van Tieghem 1931'de karşılaştırmalı alanlarda çalışan araştırmacıların yöntemini "geçişli betimlemek" (*décrire un passage*) şeklinde ifade eder. 1930'lu yıllar bu alanda yapılan çalışmaların sayılarının arttığı bir dönüm noktası olur. Van Tieghem'in *La littérature Comparée* (1931) adlı eseri alanın temel kaynaklarından birisidir.

Les écrivains français en Hollande [*Hollanda'da Fransız Yazarlar*], *Le roman terrifiant ou "roman noir" de Walpole a Ann Radcliffe et son influence sur la littérature française jusqu'en 1840* [*Walpole'den Ann Radcliffe'e Korku Romanı veya "Kara Roman" ve 1840'a Kadar Fransız Edebiyatına Tesiri*], *Taine et l'Angleterre* [*Taine ve İngiltere*], *La Tradition et l'exotisme dans l'oeuvre de Charles Nodier* [*Charles Nodier'nin Eserlerinde Gelenek ve Egzotizm*], *Les Sources Françaises de Goldsmith* [*Goldsmith'in Fransız Kaynakları*], *Les Traductions Italiennes du théâtre tragique français du XVIII éme siècle* [*XVIII. Yüzyıl Trajik Fransız Tiyatrosunun İtalyanca Tercümeleleri*], *Swift en France* [*Fransa'da Swift*] gibi başlıklar taşıyan incelemeler dikkat çekicidir ve gelecek yıllardaki çalışmalara -yöntem ve içerikleriyle- öncülük ederler.

Bu yayınları eleştiren Van Tieghem alanla ilgili yayınlardaki sayısal artışa rağmen henüz sahanın iyi anlaşılmadığını ve Fransa'da bu alanda öğrenim gören, çalışan kişilerin sayısından çok yayın yapıldığını; alanın moda haline gelmesi ile henüz tam birikime ulaşmamış kişilerin bu sahada çalıştıklarını belirtir. Sahanın zorluğunu ve geniş bir kültüre ve iyi bir eğitime sahip araştırmacılara ihtiyaç duyulduğunu vurgular. Sahanın henüz geniş bir vizyona sahip, kültürlü kişiler tarafından yeterince tanınmadığını belirtir.

Van Tieghem tema incelemelerine (*thématologie*) fazla yer vermezken Ferdinand Brunetière ve Gaston Paris gibi araştırmacılar ısrarla izlekler ve efsaneler üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapmayı tercih ederler. Özellikle folklor ve gelenekler üzerinde araştırmalar yapan; sanat ve fikirden çok malzemeye önem veren; malzemeyi tespit, benzerlikler ve farklılıkları saptama üzerinde yoğunlaşan bu grup, karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının folklor araştırmaları kanadını kuvvetlendirmişlerdir. İki ayrı halkın/kültürün 'halk edebiyatı' çerçevesindeki eserleri üzerinde çalışarak 'yüksek seviyedeki edebiyatı' besleyen malzemeyi incelerler.

Wellek 1942'de Austin Warren ile birlikte çıkardığı *Theory of Literature* isimli birçok baskı yapan kitabında karşılaştırmalı edebiyata bir bölüm ayırır. Wellek, Fransız karşılaştırmalı edebiyat ekolünü pozitivist görüşleri ve edebiyat tarihi çerçevesini aşmayan yaklaşımları açısından tenkit eder. 1952'de Amerika'da yayınlanan *Yearbook of General and Comparative Literature* isimli dergide Fransız karşılaştırmacılığını (*comparatisme français*) tenkit eden makaleler yer alır. Bunlar René Wellek ekolüne bağlıdır. 1963 yılındaki çalışmalarında Etiemble karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarında tamamen Batı perspektifinde kaldığını öne sürer ve araştırmaların dilbilimsel bağlamda da geliştirilmesinin gerekliliği üzerinde durur. Son yıllarda *sémantique* (anlambilim) ve *sémiologie* (göstergebilim) gibi bilim dallarının yöntemlerinden yararlanarak yapılan karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarının temeli Etiemble'in görüşlerine dayanmaktadır. O yıllarda da Etiemble'in görüşleri bu alanda ufuk açıcı olur. Karşılaştırmalı edebiyat, üniversitelerde modern edebiyat eğitimi gören öğrencilere ilk iki yıl süresince "genel edebiyat tarihi" adı altında okutulan bir ders haline gelir. Bu derslerde amaç, öğrencilere geniş bir perspektif içinde dünya edebiyat, sanat ve kültür tarihlerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla tanıtmaktır.

Baldensperger¹³ ekolü daha çok Goethe'nin Fransa ve İngiltere'de, Ossian, Carlyle ve Schiller'in Fransa'da tanınması gibi 'bir yazarın farklı bir kültürde algılanması (*reception*)' problemi üzerinde yoğunlaşır. Bir eserin/yazarın farklı bir kültürde tanınması, yazar/eser hakkında çıkan eleştiri ve tanıtıcı yazılar, ya-

13 Fransa'da Lyon'da okutulan daha sonraki yıllarda Strasbourg'da Paul Hazard ile Collège de France'da sürdürülen dersler Amerika'da da değişik kürsülerde okutulmaya başlanır. Ferdinand Baldensperger bu kürsülerden birinde karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarını başlatan isimlerden birisidir.

zar ve eserle ilgili özel durumların tespiti, eserin çevirileri ve çevirmenleri gibi konular üzerinde duran bir çalışma alanı geliştirirler. Bu kapsamdaki incelemeler sonucunda Avrupa edebiyatı hakkında, özellikle de Batı Avrupa edebiyatları arasındaki ilişkileri ve etkileşimi gösteren zengin bir malzeme elde edilir. Bu bilgiler doğrultusunda edebiyatlar arasındaki alışveriş/etkileşim üzerinde çalışılmaya başlanacaktır. Ancak millî edebiyatlardan soyutlanarak sadece edebiyatlar arası etkileşimi incelemeye yönelmenin edebiyatı ‘tesir, kaynak, farklı kültürlerde algılanma’ gibi meselelerle sınırladığının görülmesi araştırmacıları yeni arayışlara yöneltecektir.

1967’de Pichois-Rousseau işbirliği ile ortaya çıkan *La littérature comparée* adlı kitapta¹⁴ karşılaştırmalı edebiyat üzerinde çalışanlar için Valéry’nin “Aslan yediği ve sindirdiği koyunlardan oluşur” (*le lion est fait de mouton assimilé*) cümlesinin önemi vurgulanmaktadır. Zoolojik açıdan doğruluğu şüpheli olan bu cümle aslında karşılaştırmalı edebiyat açısından bu tür çalışmaların özünü ifade eder. Burada asıl önemli olan *assimilé* (sindirmek) kelimesidir. Bir eser için ‘sindirmek’; o eseri, yazarın kaynakları (*source*), aldığı tesirlerle (*influence*) eserin zenginliğini (*fortune*) açıklayabilecek biçimde ‘okumak’tır.

Van Tieghem’in (1931) “geçiş betimlemek” (*décrire un passage*) ile Valéry’nin kullandığı “sindirmek” (*assimilé*) sözcüklerinin anlam yükü bu alandaki incelemelerin 1960’lı yıllardaki çerçevesini ve kullandığı yöntemi ifade etmektedir.

Romantizm ve liberalizmin Avrupa’da etkili olduğu yıllarda hızla gelişen, edebiyat tarihini besleyen ve zenginleştiren bir kaynak olan karşılaştırmalı edebiyat her dönemde farklı kültürlerle ve farklı edebiyatlara bir açılım olma özelliğini korur.¹⁵ XX. yüzyılın ilk yarısında bilimsel araştırma metotları ve gelişmekte olan teknolojinin olanaklarından yararlanarak gelişir. Önceleri iki farklı edebiyatın ya da kültürün karşılaştırması şeklinde nitelenen “karşılaştırmalı edebiyat” kavramı, artık disiplinler arası bir alan olarak edebiyatın psikoloji, sosyoloji, felsefe, tarih, resim, müzik, fotoğraf vd. güzel sanatlarla ilişkilerini güçlendirmektedir. Günümüzde edebiyatın bir uzantısı olarak nitelenen sinema ile olan bağlarını da güçlendirerek kapsama alanını genişletmiştir. Bu farklı alanlarla kurulan ilişkiler ve etkileşimlerle zenginleşen eserler üzerinde

14 Claude Pichois ve André M. Rousseau, *La littérature comparée*, Paris: Librairie Armand Colin, 1967.

15 Karşılaştırmalı edebiyat tarihçesinin hazırlanmasında şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Van Tieghem, *Mukayeseli Edebiyat*, çev. Yusuf Şerif Kılıçel, Ankara: Maarif Vekaleti, 1943; M. F. Guyard, *La littérature comparée*, Paris: PUF, 1961; Claude Pichois ve André M. Rousseau, *La littérature comparée*, Pierre Brunel ve Yves Chevrel, *Précis de la littérature comparée*, Paris: PUF, 1989; Francis Claudon ve Karen Haddad-Worling, *Précis de littérature comparée*, Paris: Nathan, 1992; René Wellek ve Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, çev. Ömer Faruk Huyugüzel; Charles Bernheimer (ed.), *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*.

tematik incelemelerin yanı sıra teknik, uyarlama, üslup vd. açılardan karşılaştırmacı gözlemle araştırmalar yapılabilmektedir.

Kaynak, Tesir İncelemeleri, Çeviri, Uyarlama ve Seyahatler

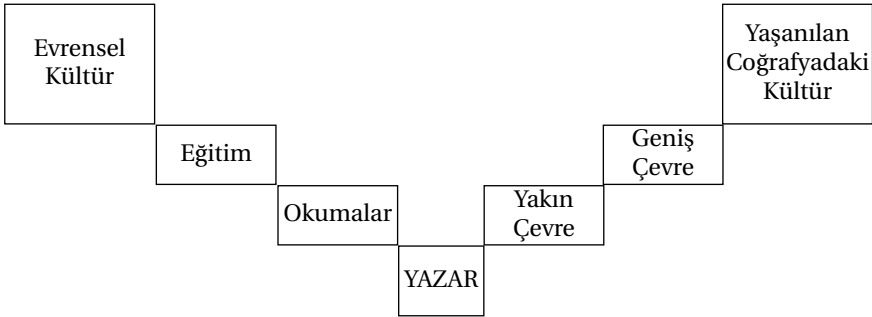
Dışa açılma “karşılaştırmacı”nın (*comparatiste*) hareket noktasıdır. İki kültür birbirinden ayrıran sınır ile her karşılaştığında karşılaştırmacının inceleme yaptığı konunun konumuna uygun bir bakış açısı tespit etmesi gerekir. Karşılaştırmak bir bakıma kişinin “öteki” ile karşı karşıya gelmesi ve onu keşfetmesi demektir. Kendini tanıma, ötekini tanıma ve farklılıkları/benzerlikleri tespit aşamalarından oluşan bu incelemede araştırmacının ‘kendisi’ ve ‘öteki’ ile sürekli iletişim halinde olması gerekir. Edebiyatlar arası ilişkiler incelenirken alışverişin nasıl gerçekleştiği, nelerin alındığı, nelerin bırakıldığı, bir fikir/tema/teknik ya da türün bir diğer milletin edebiyatında nasıl bir yankı uyandırdığı (*réception*),¹⁶ nasıl geliştiği ve hangi değişimleri geçirdiği gibi hususlar üzerinde durulmaktadır.

Bu alanda yapılan araştırmalar (1) kaynak, (2) tesir ve (3) çeviri ve uyarlama (*adapté*) incelemeleri, seyahatler ve seyahatnameler gibi başlıklar altında toplanırlar. İmge incelemeleri de bu alanın inceleme konuları arasında yer alırlar.

1. Kaynaklar

Kaynaklar bir metnin nasıl oluştuğunu, bir yazarın başka metinlerden nasıl beslendiğini gösterir. Kaynaklarda unutulmaması gereken husus yazarın sadece dış kaynaklardan değil gelenekten de yararlanmış olabileceğidir. Bu durumda kaynak iç ve dış kaynaklar olarak iki aşamada incelenmelidir.

Tabloda görüldüğü gibi yazar farklı kanallardan gelen bilgi ve uyarılarla beslenmekte ve bunları kurgulayarak eserine yansıtılmaktadır. Eserin üretim sü-

¹⁶ Bir yazarın ve eserlerinin farklı bir toplumda nasıl karşılandığı karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarındaki klasikleşmiş konulardan birisidir. Bu tür incelemeler çeviri çalışmalarına paralel olarak yapılır.

recinde yazarın kaynaklarını tespit etmek, karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarında önemli bir noktadır. Aldığı eğitim doğrultusunda evrensel kültüre açılan yazar, okumalarıyla (milli edebiyat + genel edebiyat) zenginleştirdiği birikimini sanat anlayışı, tema ve tiplerine yansıtır. Bu birikimin bir diğer kanadı yakın çevre (aile vd.), geniş çevre (bölge, şehir, mahalle) ve yaşadığı coğrafyada etkin olan kültürel öğelerle beslenmektedir. Kaynakların tespit ve tasnifinden sonra bu kaynakların yazarın eserlerine ne ölçüde ve nasıl tesir ettiği incelenir.

Kültürler arası etkileşimden kaynaklanan beslenmenin yanı sıra bir metnin oluşma sürecinde yazarın iç kaynaklardan da beslenmesi muhtemeldir. Bu kaynakların tespiti 'metinler arası ilişkiler'in (*intertextuality*) kapsamına girer. 1960'lı yıllarda Kristeva ve Barthes'in girişimleriyle ortaya çıkan ve gelişen "metinler arası" kavramının, metnin çok seslilik özelliğinden hareket ederek metnin ve anlamın büyük ölçüde önceki metinlerden gelen kesitlerin iç içe geçmelerine bağlı olarak üretildiği görüşü ileri sürülerek yeni bir metin tanımı ve anlayışı ortaya konur. Philippe Sollers *Théorie d'Ensemble* adlı eserde metinler arasılığı "Her metin hem yeniden okunması hem de vurgulanması, yoğunlaştırılması, yer değiştirmesi ve derinliği olan çok sayıda metnin kesiştiği yerde bulunur" şeklinde tanımlar.¹⁷ Birbirlerinden farklı alanlar olan karşılaştırmalı edebiyat ile metinler arası ilişkiler bir yazarın kaynaklarını ve aldığı tesirleri incelemeyi amaçlayan çalışmalarda birbirlerini tamamlayan alanlar haline gelmektedirler.

Türk edebiyatında sanatçıların iç ve dış beslenme kaynakları üzerindeki incelemeler, onların sanat anlayışlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olurken edebiyat tarihçilerine de önemli ipuçları vermektedir.¹⁸

2. Tesirler

Bu çerçevede yazarın iç ve dış/millî ve evrensel kaynaklardan nasıl ve hangi sebeplerle yararlandığı incelenir. Benzerlik ve farklılıkların hangi nedenlerden kaynaklandığını belirlemek, -doğruluğundan hiçbir zaman tamamen emin olamayacağımız- bir hükme varmak, araştırmanın en zor ve karmaşık aşamalarından biridir. Tesir meselesi incelenirken birinci sınıf yazarlardan

¹⁷ Kubilay Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, s. 7-8.

¹⁸ Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul, 1946; Birol Emil, "Tanpınar'ın Eselerinde Adları Geçen Garblı Sanat ve Fikir Adamları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1963, c. XII, s. 97-120; Zeynep Kerman, "Ömer Seyfeddin ve Batı Edebiyatı", *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin*, İstanbul: M.Ü. Yayınları, 1984, s. 99-112; Emel Kefeli, "Abdülhak Hamid'in Batılı Kaynakları: Victor Hugo", *Vefatının 60. Yılında Abdülhak Hamid Tarhan Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: 1998, s. 53-63.

Tesir ve paralellik incelemelerine örnek olarak bkz. Nur Gürani-Aslan, "Abülhak Hamid'in İki Eserinin Byron'ın Sardanapalus Adlı Oyunu ile Karşılaştırılması", *Vefatının 60. Yılında Abdülhak Hamid Tahran Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: 1998, s. 41-51.

çok ‘aracı veya taşıyıcı’ diye niteleyebileceğimiz ikinci sınıf yazarların da önemli bir rolü olduğu unutulmamalıdır. Karşılaştırmalı edebiyat incelemelerinde fazla bilimsel olmasa da kehanet ve önsezi gibi ilkel bazı yetilere yer vermek gerekmektedir. Araştırmacının önsezisini iyi kullanabilmesi için geniş bir kültüre sahip olması gerekir. Araştırmacı zaman zaman bir eserde hiç beklemediği bir kaynağın izleri ile karşılaşmakta ya da çok uzak bir tesiri keşfetmenin şaşkınlığı ile sarsılmaktadır. Amerikalı müzik tenkitçisi Virgil Thomson’ın “aynı hava akımına maruz kalan bir grupta nezleyi kimin kimden aldığını tartışmak” benzetmesi ile kolayca açıklayabileceğimiz bu tesir araştırmaları çoğu zaman tartışmalara yol açmaktadır. Tesir incelemelerinde çeviri ve uyarlamalar araştırmacılar için önemli belgelerdir. Ancak bu belgeleri incelemek ve orijinal metinlerle karşılaştırmak araştırmacıların yabancı dil(ler)e hakimiyetlerini zorunlu kılmaktadır.

Tesir incelemeleri karşılaştırmalı edebiyat alanının en zor ve karmaşık incelemeleridir. Bu araştırmalar farklı kültürlerin yazarlarının metinleri arasında görülebilecek benzerliklerin/paralelliklerin nedenlerinin tespitini ve kültürler arası etkileşimin gücünü görmeyi amaçlar. Bu tür araştırmaların sonuçları edebiyatımızda ‘tesir’in güçlü yazarlarda hayal güçlerini yönlendiren, harekete geçiren bir kaynak, bir ‘yöntem’ olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Örneğin Abdülhak Hamid “Bana *Duhter-i Hindü*’yu yazdıran ve Hindistan seyahatini ihtiyar ettiren bir yapma bebektir”¹⁹ derken bazen önemsiz görünen bir ayrıntının, basit motiflerin şairlerin hayal dünyasındaki etkilerine dikkat çekmektedir.²⁰ Ahmet Haşim, Yahya Kemal vd. güçlü sanatkarlar üzerinde yapılan karşılaştırmalı edebiyat incelemeleri bu sanatçıların yabancı kaynaklardan basit bir etkileşim olmaktan çok bir metot olarak yararlandıklarını göstermektedir.²¹ Bu tür çalışmaların artması ve yapılan incelemelerin sistematik bir biçimde derlenmesi sonucunda şair ve yazarlarımızın sanat anlayışları ile ilgili önemli tespitlere ulaşılabacaktır.

3. Çeviriler ve Uyarlamalar

Çeviri, gelişen teknolojinin sunduğu olanaklarla gitgide küçülen dünyamızda toplumlar arası, kültürler arası iletişimi sağlayan ve dünyanın dört bir yanında yaşayan insanı ortak tutkuları ile işleyen edebî eserleri farklı kültürlerle

19 Abdülhak Hamid Tarhan, “Eserlerimi Nasıl Yazdım?”, *Resimli Ay Mecmuası*, 1924, sy. 5.

20 Bkz. Orhan Okay, *Abdülhak Hamid’in Romantizmi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1971.

21 Lamartine’in Mehmet Akif Ersoy üzerindeki tesiri için bkz. Kazım Yetiş, *Mehmet Akif’in Sanat, Edebiyat, Fikir Dünyasından Çizgiler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1992; Emel Kefeli, “Yahya Kemal ve *Fêtes Galantes*”, *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası IV*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2001, s. 261-270.

tanıtın bir kültür köprüsüdür. Geleneksel tanımıyla “En üst düzeyde anlam eş-değerliği sağlamak amacıyla kaynak dilde yazılmış bir metnin yerine erek dilde yazılmış bir metin konulması işlemi”²² şeklinde nitelenen çeviri, diller ve kültürler arası bilgi transferinde önemli rol oynar. “Başka dillerin tanımladığı başka dünyaların tanıtılması”,²³ yeni bir medeniyet, yeni bakış açıları ile tanışma, evrensel uygarlığa ulaşma aracıdır. Üretmek ve kendini yenileyebilmek için çeviri aracılığıyla çeşitli tesirlere açılan bir medeniyet karşılaştığı yeni unsurları seçip arındırarak (*sélection*) bünyesinde geliştirmekte, yenilenmektedir. Yaratıcılığı ve yenilenmeyi sağlayan bir araç olarak uyaniş devirleri ve yenileşme dönemlerinde önemli görevler yüklenen çeviri aktarıldığı dili (erek dil) ve o dilin edebiyatını etkiler. Edebî çeviriler okura, yazarlara/şairlere yeni ufuklar açan, onları farklı dünyalarla tanıştıran bir penceredir. Bir tür yorumlama sanatı olarak da değerlendirilen, millî edebiyatların gelişmesindeki önemli bir yeri olan çevirilerin tanımından hareket edildiğinde Doğu ve Batı kültürlerinden dilimize çevrilen eserler ve tesirlerinin edebiyat tarihimiz açısından önemi açıkça görülmektedir. Bu özellikleriyle çeviri ve uyarlamalar karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarının en önemli inceleme konularıdır. Tercümelerin aktarıldıkları dilde ne gibi değişikliklere uğradıkları (eklenen ve atlanan bölümler), aktarıldıkları dil ve kültürde nasıl algılandıkları (reception), kaynak dildeki metnin dil ve üslup özelliklerinin incelenmesi bu sahada yapılan belli başlı araştırmalardır. Bu bakımdan karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarında stilistik (üslup incelemeleri) yardımcı bir saha olarak görülmektedir.

André Gide’in “her yazarın bir yabancı eseri tercüme ederek kendi edebiyatını zenginleştirmesi gerektiği” şeklindeki görüşü, toplumun ve fikirlerin gelişmesinde önemli bir rolü olan çevirinin bir diğer özelliğine, çevirinin beslenme kaynağı olarak önemine işaret eder.

Türk edebiyatı 1839’a kadar Arapça ve Farsçadan yapılan çevirilerle beslenmiş; Tanzimat Fermanı (1839) ile Batılılaşma resmî bir devlet programı haline gelince Batı dillerinden yapılan çeviriler Osmanlı aydınlarına yeni bakış açıları kazandırmıştır. Tanzimat döneminde özellikle Fransızcadan olmak üzere bilimsel ve teknik alanlarda yapılan tercüme toplu hayatında ve kültürel hayatta önemli değişimlere neden olmuştur.

Çeşitli kollardan Batı’ya açılan Türk toplumunda Tanzimat devri fikir adamları Batı’nın La Fontaine, Racine, Voltaire, Montesquieu, Rousseau gibi büyük yazarlarını asıllarından okumakta, bu metinleri kısmen tercüme ederek veya özetleyerek çevreleriyle paylaşmakta, yabancı dergi, gazete ve kitapları -özellikle Fransızca olanları- izleyerek siyasî olayları Batı’nın perspektifinden değerlendir-

22 Ahmet Kocaman, “Çeviri, Çeviri Eleştirisi, Dilbilim”, *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara: Hitit Yayınevi, 1993, s. 1-4

23 Akşit Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul: YKY, 1994, s. 13-15.

dirmektedirler. Batı dillerinden önce Fransızca öğrenen yazarlar Fransız Aydınlanma dönemi yazarlarını ve o yıllarda tüm dünya edebiyatını etkileri altına alan romantik eserleri okuyarak beslenirler.²⁴ Ahmet Vefik Paşa'nın Molière tercümeleri '*adaptation*' (uyarlama) örnekleridir.²⁵ "Mealten tercüme"den yana olan Ahmet Mithat Efendi, çevirilerinde kaynak metindeki fikri kendi dilinde kendi toplumunun görüşleri doğrultusunda ifade etmekle yetinirken "adapte metin" örneği vermektedir. Gazetesinin tefrika ihtiyacını karşılama amacıyla Avrupa edebiyatında ikinci sınıf yazarlar olarak tanınan Paul de Kock, Octave Feuillet, Emile Richebourg, Charles Merevel, Hector Malot gibi yazarlardan çeviriler yapan Ahmet Mithat Efendi'nin çevirilerinde okuyucuyu yadırgatmadan ona farklı bir kültürü ve yeni bir dünyayı tanıtmak, eğitmek gibi amaçların yanı sıra yeni yazılacak eserleri besleme kaygısı da hissedilir.

Abdülhak Hamid ile gelişen ferdî ıstırap devri, dünya edebiyatının romantik yazarlarına ve onların eserlerinden yapılan çevirilere çok şey borçludur. Meselâ her ikisi de kızlarını kaybeden Hugo ve Lamartine'in ölüm temini işleyen şiirleri ile Rezaizade Ekrem'in ve Hamid'in ölüm temalarını işleyen şiirleri arasındaki benzer imajlar bu bakımdan dikkat çekicidir. Sanatının hareket noktasını büyük ölçüde Lamartine'de bulan Rezaizade Ekrem mezarlıkta murakabe-yi başlatır ve bu murakabe Nabizâde Nazım, İsmail Safa, Rıza Tevfik ve Tevfik Fikret gibi yazarlarda devam eder. Bernardin de Saint Pierre'in *Paul et Virginie*; Chateaubriand'nın *Atala* gibi eserlerinin çevirileri Türk edebiyatında romantizmin gelişmesinde önemli kaynaklardır.

Tanzimat döneminde *Julie veya Nouvelle Heloise* ve *Emile* tercümeleri ile tanımaya başladığımız Rousseau'nun Ziya Paşa tarafından Türkçeye çevrilen (1888) *Emile*'i çocuk eğitimi ve pedagoji tarihimiz açısından önemlidir. Ziya Paşa'nın Rousseau'nun *İtiraflar*'ını model olarak alması ve *Defter-i âmal* adıyla çocukluk anılarını yazması da kültürler arası etkileşimin sonucudur. Ahmet Mithat Efendi, Muallim Naci, Abdülhak Hamid ve Rezaizade Ekrem'in çocuklukları ile ilgili anılarını yazmaları bu tesire bağlanabilir.²⁶ Bu gelişmeler çocuk eğitimi ve çocukluk, mürebbiye ve ebeveynlerin eğitimi gibi toplumumuz için o tarihlerde yeni olan bazı konu ve kavramları gündeme getirmeleri bakımından tercümelerin önemini gösterirler.

24 "Yeniliğin üç büyük muharriri" olarak tanınan Ahmet Cevdet Paşa, Münif Paşa ve Şinasi de bu Batılı kaynaklarla beslenen Osmanlı aydınları arasındadır. XVIII. yüzyılda *Encyclopédie*'nin Avrupa'da oynadığı rolü Osmanlı toplumunda üslenen *Mecmua-i Fünun*'u yayımlayan, Tanzimat hareketinde ahlâk prensiplerini tercüme yoluyla tartışmaya açan Münif Paşa, yenileşmenin olduğu kadar tercüme tarihimizin de önemli bir isimdir.

25 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Faruk Akün, "Ahmet Vefik Paşa", TDV *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 1989, c. II.

26 İnci Enginün, "Tanzimat Sonrası Çeviriler", *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 433-439.

Aydınlanma dönemi filozoflarından yapılan çevirilerin yanı sıra Shakespeare,²⁷ Victor Hugo,²⁸ Lamartine²⁹ ve Musset gibi romantiklerden yapılan tercüme-lerin devrin edebiyat anlayışının ve imaj dünyasının gelişmesine önemli katkıları olmuştur.³⁰ Avrupalı Türk şiirini biçim ve içerik açısından kuran Abdülhak Hamid'in³¹ tiyatro ve şiirlerindeki psikolojik çatışmalarda, kahramanlarındaki karşıt tutkular ve *Sahra* ile Türk edebiyatına getirdiği tabiat anlayışında Batı edebiyatındaki okumalarının ve dönemdeki çevirilerin tesiri etkilidir.

Okul yıllarından itibaren Avrupa kültür ve edebiyatını tanıyarak yetişen Servet-i Fünûn nesli, Halit Ziya, Tefik Fikret, Cenap Şahabettin gibi edebiyatçıların çevirileriyle Batı edebiyatından bilinçli bir biçimde beslenir. Halid Ziya, Ahmet Mithat ve arkadaşlarından farklı olarak metnin aslına, üslubuna noktalamasına sadık yeni bir yol açmak ve Batı'daki hikâye edebiyatını tanıtmak amacıyla çevirdiği küçük hikâyeleri,³² Finlandiya, İbrani, İsveç, Rus ve Sanskrit edebiyatlarını tanıtan seri yazıları (1890-1891), bu edebiyatların örnek metinlerinin çevirileri ile tercüme tarihimiz ve edebiyatlar arası etkileşim açısından önemli bir isimdir.

Meşrutiyet'ten sonra Fransızcanın dışında İngilizce, Almanca ve İtalyanca gibi dillerden yapılan çevirilerin sayısı artarken çeviriler aracılığıyla sağlanan kültürler arası etkileşim edebiyatımızı tema ve teknik açısından zenginleştirir.³³ Batılılaşmayı, Batı'nın fikirlerini hazmetmek olarak gören Abdullah Cev-

27 İnci Enginün, *Tanzimat Devrinde Shakespeare Tercüme ve Tesiri*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.28 Zeynep Kerman, *1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçe'ye Yapılan Tercüme Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul:İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.

28 Zeynep Kerman, *1962-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçe'ye Yapılan Tercüme Üzerine Bir Araştırma*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.

29 Emel Kefeli, "1859-1993 Yılları Arasında Lamartine'den Türkçe'ye Yapılan Tercüme Üzerine Bir Araştırma", Doktora Tezi, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1993; Ali İhsan Kolcu, *XIX. Asır Türk Edebiyatında Alphonse de Lamartine Tercüme ve Tesiri*, Gündoğan Yayınları, 1999.

30 Tercüme edilen şiirleri topluca veren bir kaynak olarak bkz. Ali İhsan Kolcu, *Tercüme Şiirler Antolojisi: XIX. Yüzyılda Batı Edebiyatından Tercüme Edilen Şiirler Antolojisi 1859-1901*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999.

31 Mehmet Kaplan, *Tefik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1987, s. 17.

32 Bu çevirilerini *Mektep* ve *Servet-i Fünun* dergilerinde sürdüren Halit Ziya; Zola, Maupassant, Catulles Mendes, Alphonse Daudet, François Coppée, Théodore de Banville, Chambers ve Clifford gibi Fransız ve İngiliz yazarlardan tercüme ettiği hikâyelerden seçmeler yaparak *Nâkil* adlı dört ciltlik çalışmasında toplar. Bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, *Halit Ziya Uşaklıgil: Hayatı, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1995.

33 Meşrutiyet devri yazarlarında Zola'nın tesiri görülür. Emile Zola'dan Türkçeye ilk çevrilen eser Muallim Naci tarafından tercüme edilen *Thérèse Raquin*'dir (1888). Halide Edib, irsiyet ve sirayet ile ilgili nazariyelerini Othello modeline uygulamaya çalıştığı *Mev'ud Hüküm* (1917) adlı romanını Zola'ya ithaf eder. "Türklerin Emile Zola'sı olarak nitelenen Hüseyin Rahmi, yazılarında Zola'dan sıklıkla söz eder. Bkz. İnci Enginün ve Zeynep Kerman, "Türkçede Alphonse Daudet", *Dünya Edebiyatından Seçmeler*, Nisan 1977, sy. 2.

det³⁴ Batı'nın büyük yazarlarını okuma zevkinin aşılması ve Milton, Byron, Goethe, Calderon, Homeros, Dante, Aischilus, Alfieri, Mickievich'in herkesin kolayca okuyabileceği biçimde çevrilmesi gerektiğini belirtir.³⁵ Dinî inanç yerine insan iradesini koyan, hürriyetçi, medeniyetçi ve insanîyetçi dünya görüşü ile Ömer Hayyam, Mevlâna, Shakespeare, Schiller, Guyau ve özellikle Gustave Le Bon'dan tercümeler yapan Abdullah Cevdet bu kişilerin toplumda fikirleriyle tanınmalarını sağlar.³⁶ 1911'de "İçtihad" evini kuran Abdullah Cevdet burada Weber'den *Asırların Panoraması*, Gustave Le Bon'dan *Asrımızın Nûsûs-ı Felsefîyesi* [*Les Aphorismes des Temps Présents*], *Avrupa Harbinden Alınan Psikolojî Dersler* [*Enseignement Psychologique de la Guerre Européenne*] ve Rıza Tevfik ile birlikte Ömer Hayyam'dan *Rûbaiyat'ı* tercüme eder. Doğu ve Batı klasiklerini Türkiye'de tanıtmak için çalışan ve bu amaçla yayınladığı "İçtihad Kütüphanesi"ni 30 yıl aralıksız sürdürmeyi başaran Abdullah Cevdet'in tercüme edebiyatına önemli katkıları olmuştur.³⁷

Pierre Loti'nin *İzlanda Balıkçıları* (1903), Joseph de Guignes'in *Hunların, Türklerin ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumîsi* (1923-1925), Vilfredo Pareto'nun *Sosyalist Meslekleri* (1924), Durkheim'in *Din Hayatının İptidai Şekilleri* gibi eserlerini Türkçeye çeviren Hüseyin Cahit (Yalçın) da Fransız, İngiliz ve İtalyan edebiyatlarından yaptığı çevirilerle edebiyatımıza yeni tema ve beslenme kaynakları kazandırır. Hasan Âli Yücel'in tercüme edebiyatımıza katkıları da çeviriler bağlamında müstakil ve önemli bir araştırma konusudur.

Tanzimat'tan günümüze kadar çeviricilerin öz kültürleri ile besleyerek geliştirdikleri metinleri kapsayan "genişletilmiş çeviriler", kültürler arası ilişkiler ve karşılaştırmalı edebiyat incelemeleri açısından önem taşırlar.³⁸ Çevirmenlerin anlama sadık kaldıkları ancak kendi kültürleri ve toplum için yabancı kalabilecek kültür unsurlarını, dinî hususları atlamalar yaparak metni kendi kültürlerine "adapte" etmeleri (uyarlama) çevirilerin dikkati çeken özellikleridir.

34 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 170.

35 Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 174-175.

36 Çevirileri; Doğu ve Batı edebiyatlarının klasiklerinden yaptığı çeviriler, İslamiyet ve dinî geleneklere ait çeviriler ve sosyal reformlara ilişkin fikirlerinin en önemli kaynağı olan Gustave Le Bon'dan yaptığı tercümeler olarak gruplandırılır.

37 Schiller'den *Guillaume Tell* (1896), Alfieri'den *Della Tirannide* (1897'de *İstibdad* adıyla yayınlanır), Gustave le Bon'dan *Ruh-ül-Akvam* (1900), *Dün ve Yarın (Hier et demain)*, *İlm-i Ruh-i İçtimai (Psychologie des Foules)* (1924); Shakespeare'den *Hamlet* (1902), *Macbeth*, *Julius Cesar* (1904), *Antonius ve Cleopatra*; Dozy'den *Tarih-i İslamiyet* (1908) başlıca tercüme meleri arasındadır.

38 Türk edebiyatında hazırlanan çeviri bibliyografyalarına örnek olarak bkz. İ. Enginün ve Z. Kerman, "Türkçede Emile Zola Tercüme meleri ve Emile Zola Hakkında Yazılar Bibliyografyası 1885-1973", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1977, c. XXII, s. 243-265; İ. Enginün ve Z. Kerman, "Türkçede Alphonse Daudet"; İ. Enginün, ve Z. Kerman, "Türkçede Maupassant", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1980, c. XIX, s. 255-276.

4. Seyahatler ve Seyahatnameler

“Coğrafi uzamda, sosyal ve kültürel planda yer değiştirmek” olarak tanımlanan seyahatler ve seyahat yazıları, başka bir enlem ve boylamdaki hayatın, farklı gelenek ve göreneklerin tanınmasını sağlarken sosyal ve kültürel etkileşime sebep olurlar. Abbé Prévost’tan Jules Vernes’e kadar birçok yazarın eserlerini besleyen seyahat izlenimlerini anlatan metinler³⁹ (seyahat yazıları, seyahatname hatta sefaretnameler) karşılaştırmalı edebiyat incelemeleri için önemli kaynaklardır.

Karşılaştırmacı, seyahatleri yaşanmış, canlı bir kültür deneyi olarak niteler. Bir ülkenin gelenek ve göreneklerini, sosyal yaşamını yerinde görüp inceleyen, üzerinde düşünüp fikir yürüteceği ve hüküm vereceği bir medeniyet fikri arayan seyyahın gözlemlerinden yararlanır.⁴⁰ Seyyah-yazar, metnin üreticisi, organizatörü ya da başka bir deyişle deneyimlerini sahneye koyan kişidir. Anlatıcı, aktör, deneyi yapan kişi, deney objesi, yabancı bir sahnede kendi tarihini yazan kişi, başka bir toplumun tanığı olarak nitelenir.

Kültürler arası etkileşim çerçevesinde yapılan incelemelerde seyyah-yazarın anlattıklarının nasıl ve hangi mantık çerçevesinde kurguladığına dikkat edilir. Seyyahların duyarlı oldukları hususlar, yeni bir kültür unsurunun toplumda benimsenmesinde topluma sağlayacağı yarar, yenilik arzusu ve eğilimi, yeni unsurun mevcut kültür sistemine uygunluğu (kabul edilebilirlik) gibi faktörler zaman ve yazarların ait oldukları kültür dairelerine göre farklılık göstermektedir.

Osmanlı toplumunda devlet adamlarının Batı’ya gönderilmeleri, eskinin dışına çıkmak isteyen yeni bir anlayışın habercisi ve değişimi hazırlayan önemli faktörlerden birisidir. Bu kişilerin seyahatleri sırasında edindikleri siyasî, kültürel ve sosyal izlenimleri üst makamlara aktarmak amacıyla kaleme aldıkları sefaretnameler yeni bir kültürü tanıma, farklılıkları kavrama ve kendi kültürü ile aralarında paralellik kurma bağlamlarında kültürler arası etkileşimde önemli bir rol oynarlar. 1669’da XIV. Louis döneminde Müteferrika Süleyman Ağa’nın Fransa’ya büyükelçi olarak gönderilmesi, 1720’de Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Fransa’ya Batı uygarlığını tanıma ve inceleme amacıyla yaptığı 11 ay süren seyahati⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu’ndaki değişimin gerekli olduğu dü-

39 “Les Littératures des grands voyages aux XVIe et XVIIe siècles”, *Cahiers de l’Association internationale des Etudes Françaises*, 1975, no: 27.

40 1955’te yayınlanan *La Sicille au XVIII éme siècle vue par les voyageurs étrangers [XVIII. Yüzyılda Yabancı Seyyahların Gözüyle Sicilya]* ve belli bir coğrafyayı ele alarak farklı bir bakış açısını yansıtan gözlemlerle bu coğrafyayı tanıtan/eleştiren eserler karşılaştırmalı edebiyat incelemelerinin dikkate değer örnekleridir. “Les Littératures des grands voyages aux XVIe et XVIIe siècles” gibi incelemeler seyahatler ve kültürel etkileşim çerçevesinde dikkate değer kaynaklardır.

41 Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, *Seyahatname* adlı eserinde bu diplomatik yolculuğun izlenimlerini dile getirmektedir. Amacın Batı uygarlığını tanıma ve inceleme olduğu anlaşılan bu seyahat Fransız edebiyatında Montesquieu’nün *Lettres Persanes [İran Mektupları]* (1721) adlı eserine esin kaynağı olur. Bir İranlının gözüyle Fransa’daki hayatı an-

şüncesinin ilk kıpırdanışları ve Batı'ya yönelişin ilk hareketleri olarak nitelenirler.⁴² Beraberlerinde getirdikleri ilim adamları, şairler, ressamlar fikirleri ile toplumumuzu etkilemiş ve yeni zevklerin oluşmasına sebep olmuşlardır.

Seyahat yazılarını incelerken yayın şartları, metnin redaksiyonu ile yayını arasına giren zaman, yazarın formasyonu, önyargıları, seyahat amacı gibi hususlara özel bir dikkat gerekir. Seyahat yazılarında/sefaretnamelerde seyyah-yazarın her şeyi söyle(ye)meyeceği; hayranlık, hoşnutsuzluk ya da sessizliğinin özel anlamlar taşıyabileceği unutulmamalıdır.

Değişik zamanlarda, farklı bakış açıları ve farklı amaçlarla yapılacak okumalar, seyahatname ve sefaretnamelerin satır aralarına gizlenmiş anlamlarını ve kültür değişimelerindeki rollerini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak

Avrupa merkezli (eurocentricism) başlayan romantik kozmopolitizm içinde gelişen ve gelişen teknoloji, değişen dünya ve yaşanan olaylarla farklı boyutlar kazanan karşılaştırmalı edebiyat, içinde bulunduğumuz yüzyılda sömürge edebiyatları (postkolonyal edebiyat), cinsiyet merkezli incelemeler (*gender studies*) gibi yönelişler ve disiplinler arası yöntemlerle kapsamını geliştirmektedir.

Roman-sinema ilişkilerinin incelenmesi bu alana türler arası yaklaşım olanağı tanıırken yöntem açısından da yeni açılımlar kazandırmaktadır. Küreselleşme, disiplinler arasılık, çok kültürlülük gibi kavramların sosyal ve kültürel hayatı yönlendirdiği XXI. yüzyılda “kaygan ve belirsiz bir zemin” olarak nitelenen karşılaştırmalı edebiyat, gelişim tarihinde kritik bir dönüm noktasındadır. Farklı disiplinlerin yöntemleri ile zenginleşmekte, edebiyat eleştirisi, edebiyat tarihi, sosyal tarih vd. alanlara veriler sunarak araştırmacılara edebiyatın meselelerini farklı bakış açılarıyla inceleme olanakları sağlamaktadır.

1839'a kadar Arap ve Fars edebiyatlarının tesiri ile şekillenen, bu tarihten sonra farklı bir medeniyet dairesine açılarak yeni beslenme kaynakları kazanan Türk edebiyatı karşılaştırmalı edebiyat incelemelerine “tesir-kaynak ve çeviriler” başlıkları altında incelenebilecek zengin bir malzeme sunmaktadır. Fuad Köprülü'nün Türk edebiyatını; İslâmiyet öncesi dönem, İslâmî dönem ve Batı medeniyeti tesirindeki dönem olarak tasnifinde de özetlenen Doğu ve Batı kaynakları ve bu kaynaklar arasındaki etkileşim konularında yapılacak ekip çalışmaları edebiyat tarihi, sosyal değişim tarihi bakımından önemli veriler sunacaktır.

latan, farklı bir kültürden gelen birinin gözlemleri ile kendi toplumunu eleştiren Montesquieu bu eseri Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa seyahatinden hemen sonra yazar. Bkz. Hasan Anamur, “Hasan Âli Yücel ve Türkiye'de Çeviri”, *Hasan Âli Yücel Anma Kitabı – Çeviri: Ekinler ve Zamanlar Kavşağı*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını, 1997, s. i-vii.

Cevdet Perin'in Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde başlattığı çalışmalar⁴³ ve 1964'ten sonra İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde "mukayeseli edebiyat" derslerinin lisans programına alınması, araştırmacıların önünde yeni ufuklar açarken Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın yönettiği doktora tezleri özellikle Yeni Türk edebiyatı alanında önemli bir başlangıç noktası⁴⁴ oluşturmuştur. Son yıllarda Türk Dünyası edebiyatları arasında "karşılaştırma" yöntemi ile yapılan çalışmalar artmakta ve etkileşim konusunda somut veriler sunulmaktadır. Türk edebiyatında çeviriler, tesirler, yazarlar ve beslenme kaynakları üzerine yapılmış çalışmalar olmasına rağmen karşılaştırmalı edebiyat incelemeleri henüz istenilen seviyeye ulaşabilmiş değildir.

Dünyada bu alanda yapılan çalışmalarda yöntem ve inceleme başlıkları artık farklı kanonlarda ilerlese de Türk edebiyatında hâlâ Doğu ve Batı dillerinden yapılmış olan tercümeler ve tesirleri, kültürel değişimlerdeki etkileri, yazarlar ve kaynakları; yazarların edebiyat ve hayat coğrafyaları gibi kültürel etkileşim açısından önem taşıyan meseleleri inceleyen, karşılaştırmalı edebiyat alanının klasikleri olarak nitelenebilecek araştırmalara ve bu araştırmaları sistemli ve ciddi çalışmalarla sürdürecektir ekiplere ihtiyaç duyulmaktadır.

Genel Kaynakça*

- Aktulum, Kubilay, *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.
- Aldridge, A. O., *The Reemergence of World Literature: A Study of Asia and the West*, Newark, 1986.
- Asman, Jann, *Kültürel Bellek*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Aytaç, Gürsel, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997.
- Barthes, Roland, *Göstergebilimsel Serüven*, çev. M. Rifat ve S. Rifat, 4. baskı, İstanbul: Kaf Yayıncılık, 1999.
- Bernheimer, Charles (ed.), *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, Londra: The John Hopkins University Press, 1995.
- Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2 cilt, Ankara: İmge Kitabevi, 1993.

43 Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul, 1946.

44 Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın yönettiği karşılaştırmalı edebiyat tezleri: İnci Enginün, *Tanzimat Devrinde Shakespeare Tercümelere ve Tesiri*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979; Zeynep Kerem, *1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçe'ye Yapılan Tercümelere Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978; Nedret Pınar, *1900-1983 Yılları Arasında Türkçe'de Goethe ve Faust Tercümelere Üzerinde Bir İnceleme*, İstanbul, 1984.

* Türk edebiyatında karşılaştırmalı edebiyat alanında yapılan ilk çalışmalarla ilgili kaynakça metnin içinde yer almaktadır.

- Braudel, Fernand, *Uygurulukların Grameri*, 2. baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2001.
- Brunel, Pierre ve Yves Chevrel, *Précis de la littérature comparée*, Paris: PUF, 1989.
- Claudon, Francis ve Karen Haddad-Worling, *Précis de littérature comparée*, Paris: Nathan, 1992.
- Enginün, İnci, *Mukayeseli Edebiyat*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Eruz, Sakine, *Çeviriden Çeviribilime*, İstanbul: Multilingual, 2003.
- Etiemble, *Quelques essais de littérature universelle*, Paris: Gallimard, 1982.
- Göktürk, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul: YKY, 1994.
- Guyard, M. E., *La littérature comparée*, Paris: PUF, 1961.
- Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, 11. baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Kefeli, Emel, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, İstanbul: Kitabevi, 2000.
- Kocaman, Ahmet, "Çeviri, Çeviri Eleştirisi, Dilbilim", *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara: Hitit Yayınevi, 1993.
- Kolcu, Ali İhsan, *Tercüme Şiirler Antolojisi: XIX. Yüzyılda Batı Edebiyatından Tercüme Edilen Şiirler Antolojisi 1859-1901*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999.
- Marino, A., *Compartisme et Théorie de la Littérature*, Paris: PUF, 1988.
- Martino, Pierre, *L'Orient dans la Littérature Française au XVII. et XVIII. Siècle*, Paris: Hachette, 1906.
- Müller, Harald, *Kültürlerin Uzlaşması*, çev. Ali Çimen, İstanbul: Timaş Yayınları, 2001.
- Okay, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Öztürk, Ali Osman (haz.), *Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları*, Konya, 1998.
- Paker, Saliha, "The Age of Translation and Adaptation 1850-1914", *Modern Literature in the Near and Middle East 1850-1970*, Routledge: Londra ve Newyork, s. 17-32.
- Parla, Jale, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Parla, Jale, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Perin, Cevdet, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul, 1946.
- Pichois, Claude ve André M. Rousseau, *La littérature comparée*, Paris: Librairie Armand Colin, 1967.
- Prawer, S. S., *Comparative Literary Studies*, Great Britain: Redwood Press, 1973.
- Said, Edward W., *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları*, İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Spitzer, Leo, *Etudes de Style*, Paris: Gallimard, 1970.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Gülseren Ülken ve Sait Maden (haz.), İstanbul: Ülken Yayınları, 1997.
- Van Tieghem, *Mukayeseli Edebiyat*, çev. Yusuf Şerif Kılıçel, Ankara: Maarif Vekaleti, 1943.
- Wellek, R. ve A. Warren A., *Edebiyat Teorisi*, çev. Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir: Akademi Kitabevi, 1993.
- Wellek, R. ve A. Warren, *Yazın Kuramı*, çev. Y. Salman ve S. Karantay, 2. baskı, İstanbul: Adam Yayınları, 2001.
- Yazıcı, Mine, *Çeviri Etkinliği: Disiplinler Arasından Çeviriye Bakış*, İstanbul: Multilingual, 2004.

Comparative Literature: Definition, Theory and Researches

Emel KEFELİ

Abstract

The literary work, born out of the national culture, is enriched by the geography, civilization and cultural elements that the writer meets along the duration of his reading and writing. The comparative literature examines the intercultural influences on the literary works and aims to illuminate the transformation of the literary, social and cultural history. The research methods of the comparative literature are transformed and pluralized by the methods and focus of the society, literature and mankind, which are currently analyzed in the light of concepts like globalization and multiculturalism.

The important subtitles of this field compare of translations, adaptations, influences, studies of images and types, the reading cultures of the authors, their relations with different cultures and literatures and the interaction between the national cultures and the foreign sources.

This article aims to introduce the definitions, methods, problems and the development of the comparative literature around the world and also to deal with its development and problems in the Turkish context through a selected bibliography.

Key Words: Comparative Literature, Intercultural Influences, Translations, Adaptations, Travel Literature.

Karşılaştırmalı Edebiyat: Tanım, Yöntem ve İncelemeler

Emel KEFELİ

Özet

Edebî eser, millî unsurların yanı sıra yazarın okuduğu, beslendiği ve etkilendiği metinler, içinde yaşadığı toplum, coğrafya, karşılaştığı kültürel öğeler, medeniyetler vd. unsurlarla zenginleşir. Karşılaştırmalı edebiyat, kültürler arası etkileşimin edebî eserlere yansıyan yönlerini araştırarak edebiyat tarihi, sosyal tarih ve kültürel değişim tarihine ışık tutmayı hedefleyen bir alandır. Günümüzde küreselleşme, çokkültürlülük gibi kavramlar ışığında incelenen toplum, edebiyat ve insan alanının yöntem ve ilgi odaklarını değiştirmekte, çeşitlendirmektedir.

Tercüme, tesir, uyarılma, imge ve tip incelemeleri, yazarların okuma kültürleri, farklı kültür ve edebiyatlarla ilişkileri, millî kültürler ile yabancı kaynaklar arasındaki alışveriş bu alanın önemli alt başlıklarını oluşturmaktadır.

Bu makalede karşılaştırmalı edebiyat, tanım, yöntem, dünyadaki gelişmesi ile tanıtılmakta; Türk edebiyatındaki gelişmesi, problemleri ele alınmakta ve bu alanda yapılan incelemelerden seçilmiş bir kaynakça verilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Karşılaştırmalı Edebiyat, Kültürler Arası Etkileşim, Çeviri, Uyarılma, Seyahat Yazıları.